

Något om disponering av mindre orglar.

I en uppsats om gamla och nya orglar har påpekats vikten av att, innan orgelbyggnader utföras, undersöka möjligheterna av att helt eller delvis tillvarata de gamla orglarna. Då jag nu kommer att lämna några dispositionsförslag till nya orglar, utgår jag emellertid från att samtliga stämmor göras nya. Det måste naturligtvis i varje särskilt fall avgöras, huruvida och i vilken utsträckning gamla stämmor skola bibehållas, varför jag här ej kan räkna med sådana.

Det har blivit nära nog en trosartikel, att orgelns enda riktiga plats är på en läktare i kyrkans västra del mitt emot altaret. Dock har denna placering sina olägenheter, inte minst i avståndet från liturgen och den sjungande församlingen. Den skada, som församlingssången påstås ha lidit genom orglarnas införande, torde delvis kunna förklaras genom svårigheten att leda sången på så stort avstånd från de sjungande. Orgelns plats högt uppe på en läktare medför ofta en annan olägenhet av ledsammaste slag. Vi känna alla till värmeförhållandena i somliga landskyrkor. Först på söndagsmorgonen eldas kyrkan upp. Under gudstjänsten får menigheten nere i kyrkan kanske sitta och frysa, under det att kantorn och kören plågas av värmen uppe på läktaren, och orgeln genom den våldsamma, ojämna uppvärmningen blir så ostämd, att den är nära nog obrukbar. Ju högre läktaren är, ju större bli dessa svårigheter. I sammanhang härmed påpekas vikten av att orgelns alla dörrar och luckor äro öppna under uppvärmningen, så att värmen får obehindrat strömma in i orgeln samt fördelen av att ha hela pipverket i crescendo-skåp; där endast 2:a manu-

alen är placerad i ett sådant, kan det hända, att denna vid gudstjänsterna under vintern står i så mycket lägre tonhöjd än den 1:a, att båda manualerna ej kunna användas samtidigt.

En annan dogm, som borde synas litet närmare i sömmarna, är den, att spelbordet skall vara placerat mitt framför fasaden, så att den spelande är vänd utåt kyrkan. Det påstås, att organisten härigenom så bra kan se koret o. s. v. Som bekant får man tvärtom mycket dålig sikt åt kyrkan, då noterna komma upp på notstället, och stora ljuskronor kanske skymma bort altaret. Andra olägenheter äro, att dagsljuset ej faller på noterna, att man i somliga kyrkor bländas av söderfönstren, samt att kören ej kan få en lämplig placering utan måste uppdelas i två avdelningar på var sin sida om spelbordet. Är läktaren tillräckligt bred, torde det stundom vara bättre att ställa klaviaturen söder om orgeln, så att organisten vänder högra sidan åt kyrkan. En sådan anordning ha vi sett vid äldre orglar. Härigenom bortfalla de ovannämnda olägenheterna. Undertecknad, som i mer än tio år tjänstgjort i två kyrkor och i den ena haft orgelns spelbord på vanligt sätt samt i den andra vid södra sidan, föredrager obetingat det senare. Är utrymmet framför fasaden trångt, bör man betänka sig mer än en gång, innan man ställer spelbordet på vanligt sätt. En liten vacker orgelfasad kommer heller inte till sin rätt, om ett stort trivialt spelbord placeras framför densamma.

Orgelns storlek bör naturligtvis stå i proportion till kyrkans. I en liten kyrka kan det vara tillräckligt med en enmanualig 5-stämmig orgel av följande disposition: Borduna

16', Principal 8', Salicional 8', Rörflöjt 8' samt Oktava 4'. I pedalen bör man låna bordunabasen, varigenom erhålles en »Subbas 16'», varjämte ett koppel mellan pedalen och manualen må finnas samt ett 4-fots-koppel (superoktavkoppel) i manualen. Detta oktavkoppel bör verka även i ostrukna och grova oktaverna. Naturligtvis skall en så liten orgel stå i crescendoskåp. Där emot är det onödigt att insätta t. ex. fria kombinationer. Ett tuttikoppel samt en utlösare bör räcka.

Principal och Oktava erhålla vid mensur. Borduna kan vara jämförelsevis smal och svag, i vilket fall man även kan använda den ensam såsom en Lieblich gedackt. Rörflöjten kan lämpligen vara av det sprödare slaget. I stället för Rörflöjt kan insättas en öppen 8-fotsflöjt (Flauto dolce eller Flûte Harmonique), om utrymmet så tillåter. Så många klangfärger som möjligt eftersträvas; av denna orsak föredrager man en öppen flöjt eller den halvtäckta Rörflöjten framför en Gedackt, då Borduna finnes. Ofta låter man Salicionalen låna bas från Rörflöjten. Detta är synnerligen olämpligt och bör ej tillåtas, om det finnes någon möjlighet att få egen bas åt Salicionalen.

För att erhålla flera olika klangfärger spelar man stundom »oktaven över», antingen med Borduna ensam, Borduna + Rörflöjt eller båda dessa + Salicional. Härvid kommer man underfund med fördelen av att manualen, även i en så liten orgel, sträcker sig till trestrukna g. Samma erfarenhet göres, då man spelar »i läge» (loco) med endera Salicional eller Rörflöjt eller båda dessa och använder 4-fotskoppellet. Detta koppel, som vid tuttispelet inte är mycket att rekommendera, är av mycket god verkan vid p- och pp-spel. Verkar det även i manu-

alens lägsta parti, kan man använda det och spela oktaven under; härigenom erhålles samma verkan som om man spelade loco och med 16-fotskoppel (suboktavkoppel).

Har man inte plats eller råd till en så »stor» orgel som den nyssnämnda, får man undvara Borduna och den lånade pedaltämman. I så fall blir dock orgeln mer än lovligt torftig.

Är man däremot i tillfälle att skaffa sig ytterligare en stämman, ifrågasättes kanske en Gamba 8' eller Violin 8' eller 4'. Dessa stämmor har man dock ringa eller ingen glädje av i så små orglar. Hellre någon av 4-fots-stämmorna Flûte Oktaviant, Flauto dolce, Ekoflöjt (öppen), Spetsflöjt eller Gemshorn. (Då jag rekommenderar den sistnämnda, är det under förutsättning, att det blir ett verkligt Gemshorn, alltså med pipor av konisk form och mystisk, något svag ton.) I så fall är Rörflöjten, självskrivnen som 8-fotsflöjt. Vilken som helst av dessa stämmor torde kunna skänka mycket större tillfredsställelse än en stråkstämman.

Vid ytterligare tillökning kan en 8-fots rörstämman rekommenderas, såsom Corno, Oboe eller en svagt intonerad Trumpet.

En 8-stämmig orgel kan anordnas med två manualer enligt följande disposition. Man. I: Bord. 16', Princ. 8', Gamba 8', Flûte Harmonique 8', Okt. 4'; man. II: Salic. 8', Rörfl. 8', Spetsflöjt 4'. I pedalen lånas Bord. 16' såsom Subbas samt event. Gamba som Violoncell. Hela pipverket ställes i crescendoskåp. Två pedalkoppel till manualerna insätts samt ett unisonkoppel mellan 1:a och 2:a man. I man. II anbringas ett 16-fots-koppel och *mel-lan* manualerna ett 4-fots-koppel, som naturligtvis verkar även i 1:a manualens lägsta parti. Den stör-

sta nyttan av detta koppel har man vid koralspelet. Även vid preludiering kan man därmed få fram många vackra klanger. För att kopplet även skall verka i 1:a manualens högsta oktav, brukar man stundom utbygga 2:a manualens luftlåda med 12 toner i diskanten. I en så liten orgel som den ifrågavarande bör man dock hellre försöka få stämantalet ökat. Har man ett par stämmor till i vardera manualen, rekommenderas denna utbyggnad av 2:a manualen på det livligaste. Däremot kan nödvändigheten av densamma diskuteras, när orgeln blir så stor som t. ex. med 20 stämmor.

I stället för Spetsflöjt kan insätts vilken som helst av de nyssnämnda 4-fotsstämmorna med flöjtkaraktär. Den vanligaste är Flûte Oktaviante, och den är av mycket god verkan. Då den har samma konstruktion som Flûte Harmonique och liknande karaktär, torde dock orgelns uttrycksmöjligheter bli flera, om man väljer t. ex. en Spetsflöjt eller ett Gemshorn. Violin 4' bör ej ifrågakomma!!

Vill man ha orgeln något större, är det särdeles lockande att tillöka 2:a manualen. Den stämma, som därvid först kommer i åtanke, är kanske Voix Celeste 8'. Då man vet, hur mycket denna stämma missbrukas, kan man nog hysa allvarliga betänkligheter mot att den insättes i en så liten orgel. Användes den med urskillning, är den dock till stor glädje, och då den på grund av frånvaron av bas fordrar ringa utrymme och blir billigare än somliga andra stämmor, är det mycket, som talar till förmån för densamma.

Då vi nu skola låta 2:a man. få ytterligare en stämma, blir det nog en del meningsskiljaktigheter angående denna. Ofta rekommenderas

Violin 8'. Det skall ingalunda förnekas, att en sådan kan vara till avsevärd nytta, inte minst därigenom att Violinen tillsammans med Rörflöjten får tjänstgöra som surrogat för Euphone. Dock torde Violinen ej vara outhärlig, i all synnerhet då man har en svällbar Gamba. Vid gudstjänstspel samt vid utförande av Bachs och hans föregångares kompositioner är det synnerligen värdefullt att ha en huvudstämma i 2:a man. Tyvärr saknar man alltför ofta en sådan i våra landskyrko-orglar. Jag skulle föreslå, att man i st. f. Violin skaffar sig en sådan huvudstämma, t. ex. Principal, Basetthorn eller Vox Rectusa. (Den i nyare orglar stundom förekommande Violinprincipal tillfredsställer, på grund av sin trånga mensur, icke våra anspråk på en huvudstämma).

Givetvis önska vi även en större 1:a manual än den nyssnämnda. De tungstämmor, som föreslogos till den 7-stämmiga orgeln, kunna komma i åtanke. Önskas i stället en stark trumpet, bör man även skaffa sig en stämma av det slaget, som vi i dagligt tal kalla »skrikstämmor». Dessa voro, som bekant, alltför talrika i de gamla orglarna. Sedan har man varit ängsligt rädd för dem och gått till motsatt överdrift. Man har därigenom avskaffat inte bara »skriket» utan även den glans och festivitas, som orgeltonen erhåller genom lämpliga kor- och bistämmor. En stark trumpet tillsammans med de nyssnämnda 5 labialstämmorna i man. I åstadkommer en särdeles hård och torr »tutti-klang», som man snart tröttnar på. En liten »skrikstämma», även om det inte är någon annan än den numera så föraktade Oktava 2', kan så att säga bilda en liten brygga mellan rör- och labialstämmorna och få dessa att smälta bättre till-

samman. Är trumpeteten ej av det starkare slaget, torde man ha mer glädje av en Piccola 2' än av Oktava. I annat fall skulle jag föreslå en tvåkorig Rauschkvint. I en större kyrka kan man i stället tänka sig en Kornett, som i likhet med andra korstämmor naturligtvis ej får intonas för starkt och stickande. En sådan kan disponeras sålunda: täckt kvint $5 \frac{1}{3}'$, ters $3 \frac{1}{5}'$, kvint $2 \frac{2}{3}'$ samt oktav 2'. Man kan även koppla in Oktava 4' för att ej hoppa över en viktig överton. En sådan Kornett ger även fyllighet åt orgelns tutti genom att förstärka 16-fotstonen, vilket kan vara av betydelse, särskilt om Borduna är svagt intonerad.

Dolce 8' förekommer stundom i man. I. Av somliga orgelbyggare göres den konisk med spetsen nedåt samt intonas något dovt. En sådan stämma synes mig vara värd att eftersträva. Men blir Dolce endast ett mellanting mellan Salicional o. Eolin, torde den kunna anses som en lyxartikel utan någon nämnvärd betydelse. Mera nytta har man då av en Gedackt eller Dubbelflöjt 8' eller någon 4-fotsflöjt.

I pedalen kan man med fördel även låna 1:a manualens Flûte Harm. 8'. Frånsett den stundom nödvändiga och även ganska lämpliga anordningen med obligat pedal, torde systemet med lånade stämmor vara tämligen tvelaktigt och i vissa fall av ondo.

Man bör försöka att anskaffa åtminstone en självständig pedalstämma. En vid Subbas 16' är då självskrivnen. Därigenom blir den lånade bordunabasen degraderad och får nöja sig med ett mera blygsamt namn, t. ex. Ekobas. Vidare kan man insätta en självständig Violoncell i st. f. den lånade gambabasen samt Flöjt 8' eller Borduna 8' i st. f. att låna Flûte Harm. Detta

torde dock ej vara nödvändigt eller lämna så mycken tillfredsställelse; bättre att lägga pengarna på något annat. En stämma, som många eftersträva men ej kunna få, är Violin 16'. Det är lättare att placera en Basun 16'.

Då orgeln börjar bli av sådan storlek, kan man diskutera lämpligheten av att ha hela verket i samma crescendoskåp. Orgelns möjligheter bli givetvis flera, om de båda manualerna stå i var sitt skåp. Pedalens stämmor kunna stå hos 1:a manualens eller också fritt.

Här meddelas till sist en större disposition med 22 självständiga och 2 lånade stämmor: Man. I: Borduna 16', Principal 8', Gamba 8', Flûte Harmonique 8', Gemshorn 8', Oktava 4', Kornett 4 chor, Trumpet 16', Trumpet 8'. Man. II: Lieblich gedackt 16', Principal 8', Salicional 8', Eolin 8', Voix Celeste 8', Rörflöjt 8', Flûte Oktaviante 4', Valdflöjt 2', Euphone 8'. Pedalen: Violon 16', Subbas 16', Ekobas 16' (lånad från Lieblich ged.), Violoncell 8', Borduna 8' (lånad från Rörflöjt), Basun 16'. Koppel m. m.: Man. I på ped.; Man. II på ped.; Man. II på Man. I unisont; Man. II en oktav lägre på Man. I; Man. II en oktav högre på Man. I; oktaven lägre inom Man. II; p, mf, f, tutti. 2 fria kombinationer. Registersvällare. Jalousvällare för Man. II (ej för Man. I o. ped.).

Denna disposition förutsätter givetvis en stor kyrka. Den gör ingalunda anspråk på att vara den »enda riktiga» och kan på flera punkter ge anledning till diskussion. Trumpet 16' kan utbytas mot Principal 16' eller Klarinett 8'; i senare fallet blir Euphonen tämligen överflödigt och kan utbytas mot en svag Oboe 8' eller Violin 8' eller möjligen någon av 4-fotsstämmorna Salicet och Ekoflöjt. I st. f. Gemshorn kunna

en del andra stämmor ifrågakomma, t. ex. Dolce 8' (förutsatt att den är av det »rätta» slaget), Gedackt 8', Dubbelflöjt 8', Hålflojt 8', Gemborn 4', Rörflojt 4'. Eolin har föreslagits, för att Voix Celeste skulle bli av det vackraste slaget med spröd, mycket svag ton. Salicionalen kan under sådana förhållanden vara något fylligare och starkare än vanligt eller också ersättas av en något vid, ålderdomligt färgad Fugara 8'. Anser man emellertid, att Voix Celeste gör sig lika bra tillsammans med en inte alltför trång Salicional, kan Eolinen lämna plats åt Violin 8'. I så fall kan Euphone gärna ersättas av Oboe.

Önskligt vore, att organister och

orgelbyggare ej uppgjorde dispositionerna så lättvindigt och schablonmässigt, som stundom varit fallet. Förkärleken för stråkstämmorna har varit en modenyck, som kanske är på retur. Andra tidssjukdomar äro, eller ha varit, det överdrivna användandet av zinkpipor samt den äktsvenska vurmen för det utländska. Vi ha ingen anledning att gå över ån efter vatten, då vi, som bekant, i vårt land äga synnerligen framstående orgelbyggare, som göra sitt bästa, även då det gäller landskyrkorna, och som i högre grad än utlänningarna torde ha intresse och pietet för vår gamla svenska orgelbyggnadskonst.

Albert Runbäck.

Körledarekursen i Motala.

Den kurs för körledare, som av Linköpings stifts kyrkosångsförbund anordnats i Motala under tiden 18—28 juni, hade samlat deltagare från olika stift, alltifrån Luleå till Lund, redan detta ett tecken på den ljusning, som bådär en ny dag för vår kyrkas liturgiska och musikaliska liv. Kursen var koncentrerad, man skulle nästan kunna säga ansträngande, en egenskap, som dock gjorde sig föga märkbar genom den andens eld, som värmdet hela, och den vänlighet, som lyste mot oss från många stadens invånare med pastor Lindeberg i spetsen.

Oförglömmeliga äro de andaktsstunder i kyrkan, som inledde den arbetsfyllda dagen. De gamla gregorianska melodierna förenade oss så, som ingen annan samvaro skulle kunna det. Och nog må kunskapen om den evangeliska tidegårdens andliga och musikaliska skönhetsvärden, ännu mera levandegjord däri genom, att deltagarna själva fingo göra tjänst som liturger, komma

många av våra kyrkoförsamlingar till godo.

»Från Luther till Bach» var ämnet för den utomordentliga föreläsningsserie, som hölls av kyrkoherde F. M. Allard. Som inledning behandlades den kyrkliga körsångens väsen, så skilt från altarsångens »verbum divinum imperat» och församlingssången med dess metriskt bundna Gudsord. Vidare framställdes samma körsångs historiska anknytningar bakåt genom nederländska skolan ända till Bysans, den klassiska periodens musikaliska miljö med sitt mitt i folket starkt pulserande musikliv, och renässansperioden, då församlingssången begynte bli en liturgisk faktor. Ett mycket givande kapitel blev den utvikning, som gjordes till den italienska kyrkomusiken med dess odödliga mästare, framför allt Palestrina och Vittoria, dock överträffade av den yngre barockperiodens väldiga ande, den store Thomaskantorn, vars liv och verk blev föremål för